

Centar za samostalni život invalida Srbije

KLJUČ ZA JEDNAKOST

Standardna pravila Ujedinjenih nacija za
izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju
osobama sa invaliditetom

Beograd, 2003.

Izdavač: Centar za samostalni život invalida Srbije

11000 Beograd, Radomira Vujovića 3.

Tel: 011/3605509, e-mail: cilsrbija@digit.co.yu

Za izdavača: Borivoje Ljubinković

Urednik: Damjan Tatić

Redaktura i supervizija: Gordana Rajkov

Prevod: Mimica Živadinović

Priprema teksta: Momčilo Stanojević

Dizajn: Zoran Delić

Tiraž: 7000

Objavlivanje ove publikacije finansiralo je Ministarstvo za
socijalna pitanja Vlade Republike Srbije.

Ova publikacija je besplatna.

UVOD

Osobama sa invaliditetom pripadaju sva ona prava koja su svim ljudskim bićima zagantovana opštim međunarodno pranim aktima. No, diskriminacija po osnovu invalidnosti nastavljala se i posle usvajanja ovih akata. Zato su organizacije osoba sa invaliditetom povele kampanju za usvajanje dokumenta pod okriljem Ujedinjenih nacija kojim bi se osigurala ravnopravnost osoba sa invaliditetom. Krajem 1993. godine Generalna skupština UN usvojila je Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. Standardna Pravila UN u martu 1995. godine prihvatila je i Vlada Savezne Republike Jugoslavije, iako SRJ 1993 zbog sankcija UN nije učestvovala u radu Generalne skupštine.

Svrha Standardnih pravila je da obezbede da osobe sa invaliditetom uživaju ista prava i obaveze kao i ostali članovi društva u kojem žive. Pravila počivaju na načelima poštovanja dostojanstva osoba sa invaliditetom, učešća osoba sa invaliditetom u odlučivanju o pitanjima koja se tiču tih osoba, nediskriminacije, prava na kompenzaciju i dostupnost prava, sredstava, informacija.

Države treba da preuzmu akcije za podizanje svesti o osobama sa invaliditetom u društvu, o pravima, potrebama, potencijalima i doprinosu društvu tih osoba (Pravilo 1). No, u Srbiji mnoge osobe sa invaliditetom, kao ni neki od donosilaca odluka u institucijama ne poznaju sadržaj Pravila. Stoga je bilo

neophodno objaviti publikaciju koja će sadržati integralni tekst ovog akta. Centar za samostalni život invalida Srbije prihvatio se objavljivanja te publikacije, kao jednog od segmenata Projekta za promovisanje Standardnih pravila UN, jer je promovisanje ljudskih prava jedan od osnovnih ciljeva Centra. Ovu publikaciju objavljujemo u sklopu obeležavanja 2003, Evropske godine za prava osoba sa invaliditetom

Pružanjem finansijske podrške ovom projektu Ministarstvo za socijalna pitanja Vlade Republike Srbije dalo je vredan doprinos afirmaciji prava osoba sa invaliditetom, na čemu im se najsrdačnije zahvaljujemo.

Damjan

Tatić

**Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se
pružaju osobama sa invaliditetom**

PREDGOVOR

Stanje i sadašnje potrebe

1. Osoba sa invaliditetom ima svuda u svetu i na svim nivoima svakog društva. Broj osoba sa invaliditetom¹ u svetu veliki je i

---

¹ *U ovom dokumentu Ujedinjenih nacija umesto nekad uobičajenih termina

raste.

2. U svetu su kako uzroci tako i posljedice invaliditeta različiti. Ove su razlike rezultat nejednakih društveno – ekonomskih prilika i razlika u brizi pojedinih država za dobrobit njihovih građana.

3. Sadašnja politika u vezi s invalidnošću rezultat je razvoja u poslednjih 200 godina. U njoj se na mnogo načina odražavaju životni uslovi, socijalna i ekonomska politika raznih perioda. Na polju invalidnosti, međutim ima još i mnogo specifičnih okolnosti koje su uticale na životne uslove osoba s invaliditetom. Neznanje, nemar, praznoverje i strah, društveni su faktori koji su kroz istoriju invalidnosti izolovali osobe s invaliditetom usporavajući njihov napredak.

4. Tokom godina politika u pogledu invalida razvila se od elementarnog obezbeđenja smeštaja za njih u ustanovama, do školovanja dece s invaliditetom i rehabilitacije osoba koje su u zreloom dobu postale invalidi. Obrazovanjem i rehabilitacijom, osobe s invaliditetom postale su aktivnije kao snaga koja doprinosi daljem razvoju politike u vezi sa invalidnošću. Osnovane su organizacije osoba s invaliditetom, njihovih porodica i zastupnika koje su se borile za bolje uslove za osobe sa invaliditetom. Posle Drugog svetskog rata uvedeni su koncepti integracije i normalizacije, koji odražavaju porast svesti o sposobnostima osoba s invaliditetom.

"invalidne osobe" i "invalidi" (disabled persons, the disabled), upotrebljava se izraz "osobe sa invaliditetom" (persons with disabilities). Namera je jasna: naglasiti kako se obeležje "invalidnosti" ne odnosi na (celu) osobu. Smatrali smo da to treba poštovati u prevodu.

5. Krajem šezdesetih, organizacije invalida u nekim zemljama počele su formulisati jedan novi koncept invalidnosti. Taj novi koncept ukazivao je na usku povezanost ograničenja koja doživljavaju pojedinci s invaliditetom s društvenim uređenjem i strukturom njihove okoline i stavovima celokupne populacije. U isto vreme problemi invalidnosti u zemljama u razvoju isticani su sve više i više. U nekima od ovih zemalja, procenjeno je da je procenat populacije s invaliditetom veoma visok i da su osobe s invaliditetom ekstremno siromašne.

Dosadašnje međunarodno djelovanje

6. Prava osoba s invaliditetom su predmet velike pažnje Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija. Najvažniji rezultat Međunarodne godine osoba sa invaliditetom, 1981, bio je Svetski program delovanja u vezi sa osobama sa invaliditetom ^{*2}, usvojen u Generalnoj skupštini rezolucijom 37/52 od 3. Decembra 1982. Godina invalida i Svetski program delovanja dali su snažan podsticaj napretku na ovom polju. Njima je naglašeno pravo osoba s invaliditetom na jednake mogućnosti kakve imaju ostali građani i na ravnopravno učešće u poboljšanju životnih uslova koje je rezultat ekonomskog i socijalnog napretka. Takođe, je tada, po prvi put, hendikep definisan kao posledica interakcije osoba sa invaliditetom i njihove društvene okoline.

---

² (*) A/37/ 351/ Dod.I, kor. I .aneks, poglav. VIII, preporuka 1(IV)

7. Svetski sastanak stručnjaka sa ciljem pregleda primene Svetskog programa delovanja za osobe sa invaliditetom održan je sredinom Decenije osoba sa invaliditetom u Stokholmu, 1987. godine. Na tom sastanku je preporučeno da se razradi orijentaciona filozofija sa svrhom da pokaže koje akcije trebaju imati prvenstvo u godinama koje dolaze. Osnova te filozofije je priznavanje prava osoba sa invaliditetom.

8. U skladu s tim Sastanak je preporučio da Generalna Skupština sazove posebnu konferenciju radi izrade međunarodne konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije osoba s invaliditetom, i koju bi države članice ratifikovale na kraju Decenije.

9. Nacrt konvencije je pripremila Italija i isti je podnet Generalnoj skupštini na četrdeset i drugom zasedanju. Dalje predloge u vezi Nacrta konvencije podnela je Švedska na 44-tom zasedanju Skupštine. Međutim, oba puta nije bio postignut konsenzus o saglasnosti donošenja takve Konvencije. Po mišljenju mnogih delegata postojeći dokumenti o ljudskim pravima trebali bi garantovati osobama s invaliditetom ista prava kao i ostalim osobama.

Ka stvaranju standardnih pravila

10. Na bazi odluka Generalne skupštine, Ekonomsko i socijalno veće je na svom prvom redovnom zasedanju u 1990. godini konačno usaglasilo da se usmeri pažnja na izradu jednog međunarodnog instrumenta druge vrste. Svojom rezolucijom 1990 / 26 od 24. Maja 1990, Veće je ovlastilo Komisiju za socijalni razvoj, da razmotri, na svom trideset i drugom

zasedanju, osnivanje jedne ad- hoc radne grupe s neodređenim brojem članova, vladinih stručnjaka, financirane dobrovoljnim doprinosima, da ona izradi standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za decu sa invaliditetom, omladinu i odrasle, u uskoj saradnji sa specijalizovanim agencijama, naročito organizacijama invalida. Veće je takođe, zahtevalo da Komisija uradi finalni tekst ovih Pravila radi razmatranja u 1993. godini i radi podnošenja Generalnoj skupštini na njenom četrdeset i osmom zasedanju.

11. Rasprave koje su usledile u Trećem odboru Generalne skupštine na četrdeset i petom zasedanju pokazale su da postoji široka podrška novoj inicijativi za izradu Standardnih pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom.

12. Na trideset i drugom sastanku Komisije za socijalni razvoj inicijativa za standardna pravila dobila je podršku velikog broja predstavnika i rasprave su dovele do usvajanja Rezolucije 32/2 od 20. februara 1991, kojom je Komisija odlučila osnovati ad- hoc radnu grupu sa neodređenim brojem članova, u skladu s Rezolucijom 1990/26 Ekonomskog i socijalnog veća.

Svrha i sadržaj Standardnih pravila

13. Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom napravljena su na osnovu iskustava stečenih tokom Decenije osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija (1983–1992)*³. Međunarodnom Poveljom o ljudskim pravima, s Opštom deklaracijom o pravima čoveka*⁴,

---

³ * Proglašena u Generalnoj skupštini rezolucijom 37/53

⁴ * Rezulucija 217 A(III)

Međunarodnim ugovorom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ^{*5}, sa Međunarodnim ugovorom o građanskim i političkim pravima ^{*6}, Konvencija o pravima deteta^{*7}, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije na štetu žena , kao i Svetski program delatnosti u vezi sa osobama sa invaliditetom, čine političku i moralnu osnovu Pravila.

14. Iako Pravila nisu obavezujuća, ona to mogu postati međunarodnim običajnim pravilima ukoliko ih bude primjenjivao veliki broj država s namerom da ih poštuje kao deo međunarodnog prava⁸. Pravila podrazumijevaju snažno moralno i političko zalaganje država u preduzimanju akcija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom. Ona upućuju na važna načela odgovornosti, akcije i saradnje. Ističu područja od odlučujuće važnosti za kvalitet života i za postizanje punog sudelovanja i ravnopravnosti. Pravila nude osobama s invaliditetom i njihovim organizacijama instrument za kreiranje politike i za akciju. Predstavljaju osnovu za stručnu i ekonomsku saradnju između država, Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.

15. Svrha je Pravila da djevojčice, dečaci, žene i muškarci s invaliditetom, kao pripadnici svojih zajednica, mogu uživati ista prava i obaveze poput drugih građana. U svim društvima u svetu još postoje prepreke koje sprečavaju osobe s

---

⁵ * Videti Rezoluciju 2200 A (XXI), aneks

⁶ *Rezulucija 44/ 25. aneks

⁷ *Rezolucija 34/ 180, aneks

⁸ S obzicom da je veliki broj zemalja uneo u svoja zakonodavstva načela iz Standardnih pravila UN, može se reći da Pravila jesu postala deo međunarodnog običajnog prava

invaliditetom da se koriste svojim pravima i slobodama koje im otežavaju puno sudelovanje u delatnostima njihovih društvenih zajednica. Države su odgovorne za preduzimanje odgovarajućih akcija za uklanjanje takvih prepreka. Osobe s invaliditetom i njihove organizacije treba da imaju aktivnu ulogu kao partneri u ovom procesu. Izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom bitan je doprinos opštim naporima u celom svetu da pokrenu neiskorišćene ljudske snage. Posebnu pažnju treba usmeriti prema grupama kao što su žene, deca, stariji ljudi, siromašni, radnici – migranti, osobe s dvostrukim ili višestrukim invaliditetom, domorodačke populacije i etničke manjine. Pored toga, velik je broj izbeglica s invaliditetom, čije posebne potrebe zahtevaju posebnu pažnju.

Temeljni pojmovi izvorne politike

16. Pojmovi koji se ovde nabrajaju pojavljuju se često u Pravilima. Oni u svojoj osnovi počivaju na konceptima Svetskog programa delovanja u vezi sa osobama sa invaliditetom. U pojedinim slučajevima odražavaju i razvoj do kojeg se došlo tokom Decenije osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija.

Invaliditet i hendikep

17. Termin "invaliditet" (disability) zajednički je izraz za velik broj različitih funkcionalnih ograničenja koja se pojavljuju u svakoj populaciji svake zemlje u svetu. Ljudi mogu biti sa individualnim fizičkim, intelektualnim i čulnim oštećenjima, zdravstvenim stanjem ili mentalnom bolešću. Ovakva oštećenja, stanja ili bolesti mogu biti po svojoj prirodi nešto trajno ili

prolazno.⁹

18. Termin " hendikep"¹⁰ (handicap) znači gubitak ili ograničenje mogućnosti sudelovanja u životu zajednice ravnopravno s ostalima. On opisuje susret osobe sa invaliditetom i njene okoline. Svrha je ovog termina naglašavanje manjkavosti u okolini i u mnogima organizovanim aktivnostima društva, na primer u informisanju, komunikaciji, obrazovanju, čime se onemogućuje ravnopravno sudelovanje osoba s invaliditetom.

19. Na upotrebu dva termina " invaliditet " i "hendikep", kako je definisano u prethodnim stavkama 17.i 18. treba gledati u svetlu moderne istorije invalidnosti. Tokom sedamdesetih pojavila se snažna reakcija među predstavnicima organizacija osoba s invaliditetom i stručnjacima na polju invalidnosti protiv dotadašnje terminologije. Izrazi "invalidnost", " invaliditet " i " hendikep" često su stvarali pometnju svojom nepreciznošću, što je škodilo u kreiranju politike i političkoj akciji. Terminologija je odražavala medicinski i dijagnostički pristup, koji je ignorisao nesavršenosti i manjkavosti društvene okoline.

20. Godine 1980. Međunarodna zdravstvena organizacija usvojila je međunarodnu klasifikaciju oštećenja, invalidnosti i

---

⁹ Svetska zdravstvena organizacija (WHO) usvojila je 2000. godine novu definiciju invaliditeta: "Invaliditet je gubitak ili ograničenje mogućnosti da se učestvuje u društvu na istom nivou sa drugima i to zbog socijalnih ili okolinskih barijera",

¹⁰ pojam «hendikep» je po novoj definiciji WHO (*ICIDH - International Classification of Functioning, Disability and Health*) isključen iz zvanične upotrebe

hendikepa¹¹, čime je sugerisan precizniji istovremeno relativistički pristup. Međunarodna klasifikacija oštećenja, invaliditeta i hendikepa* pravi jasnu razliku između " oštećenja ", " invaliditeta " i " hendikepa ". Ova klasifikacija široko se koristi na područjima rehabilitacije, obrazovanja, u statistici, policiji, zakonodavstvu, demokratiji, sociologiji, ekonomiji i antropologiji. Neki korisnici izrazili su zabrinutost da bi se Klasifikacija , po svojoj definiciji termina "hendikep", još uvek mogla smatrati medicinskom i preterano usmerenom na pojedinca, tako da možda ne objašnjava adekvatno međusobni odnos društvenih uslova ili očekivanja i sposobnosti pojedinca. Ovaj prigovor, kao i drugi koji su izraženi tokom dvanaest godina od objavljivanja Klasifikacije, biće razmotreni prilikom najnovijih revizija.

21. Kao rezultat iskustva stečenog u primeni Svetskog programa delovanja i opšte rasprave koja se vodila tokom Godine osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija, produbljeno je znanje i prošireno razumijevanje o problemima invalidnosti i sa time povezanom terminologijom. Sadašnja terminologija priznaje da je potrebna usmerenost kako na individualne potrebe (kao što su rehabilitacija i tehnička pomagala) tako i na manjkavosti u društvu (razne prepreke učešća).

Prevenција

22. Pojam " prevenција " označava akciju kojoj je cilj sprečiti pojavljivanje fizičkog, intelektualnog, psihičkog ili čulnog oštećenja (primarna prevenција) odnosno sprečiti da oštećenje prouzrokuje trajna funkcionalna ograničenja ili invaliditet

---

¹¹ 2000. godine usvojena je nova definicija invaliditeta:

(sekundarna prevencija). Prevencija može obuhvatiti mnogo različitih delovanja, kao što su primarna zdravstvena zaštita, prenatalna i postnatalna pomoć, obrazovanje i prehrana, akcije imunizacije protiv zaraznih bolesti, mere za suzbijanje endemskih bolesti, sigurnosni propisi, programi za sprečavanje nesreća na raznim mestima uključujući adaptaciju radnih mesta radi sprečavanja profesionalnih invaliditeta i bolesti, prevencija invaliditeta koji su posledica zagađenja okoline i oružanih sukoba.

Rehabilitacija¹²

23. Termin rehabilitacija odnosi se na proces koji ima za cilj da osobama sa invaliditetom omogući postizanje i održavanje njihovog optimalnog fizičkog, intelektualnog, psihičkog i/ili društvenog funkcionalnog nivoa, čime im se pruža mogućnost da promene svoj život u pravcu većeg stepena nezavisnosti. Rehabilitacija može obuhvatiti mere za osposobljavanje i/ili obnovu funkcija, ili za nadoknadu gubitka ili nedostatka neke funkcije ili funkcionalnog ograničenja. Proces rehabilitacije ne obuhvata početnu medicinsku zaštitu. On podrazumeva širok spektar mera i aktivnosti od osnovne i opšte rehabilitacije do ciljnih aktivnosti, kao npr. profesionalna rehabilitacija.

Izjednačavanje mogućnosti

24. Termin "izjednačavanje mogućnosti" označava proces kojim

---

¹² * Svetska zdravstvena organizacija, Međunarodna klasifikacija oštećenja, invaliditeta i hendikepa: Priručnik za klasifikaciju u vezi s posledicama bolesti (Ženeva, 1980)

različiti delovi društva i okoline, kao što su službe, delatnosti, informisanje i dokumentacija, postaju dostupni svima, posebno osobama sa invaliditetom.

25. Princip jednakih prava podrazumeva da su potrebe svakog pojedinaca jednako važne i da ove potrebe trebaju biti osnova planiranja u ljudskim društvima, s tim da se sve raspoložive mogućnosti moraju upotrebiti na način kojim će se svakom pojedincu osigurati jednaka mogućnost učešća.

26. Osobe sa invaliditetom članovi su društva i imaju pravo ostati u svojim lokalnim zajednicama. Trebaju dobiti podršku koja im je potrebna u okviru redovnih struktura školstva, zdravstva, zapošljavanja i socijalnih službi.

27. Osobe s invaliditetom koje steknu jednaka prava trebaju imati jednake obaveze. Koliko se ova prava ostvaruju, toliko društvena zajednica treba povećavati svoja očekivanja od osoba sa invaliditetom. Deo procesa ostvarivanja jednakih mogućnosti treba biti pomoć osobama sa invaliditetom da preuzmu svoju punu odgovornost kao članovi društvene zajednice.

PREAMBULA

Države,

Svesne preuzete obaveze, po Povelji Ujedinjenih nacija, da zajedničkim i posebnim akcijama u saradnji s Organizacijom promovišu viši životni standard, punu zaposlenost i uslove za ekonomski i socijalni napredak i razvoj,

Potvrđujući ponovno svoje zalaganje za ljudska prava i temeljne slobode, za socijalnu pravdu, dostojanstvo i vrednost ljudske osobe, što je proglašeno u Povelji,

Pozivajući se posebno na međunarodne standarde o ljudskim pravima, koji su postavljeni u Opštoj deklaraciji o pravima čoveka^{*3}, Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima^{*4} i Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima^{*4},

Podvlačeći da navedeni instrumenti proglašavaju kako prava koja se njima priznaju, trebaju biti osigurana svim pojedincima bez diskriminacije,

Pozivajući se na Konvenciju o pravima deteta^{*5}, koja zabranjuje diskriminaciju na osnovu invalidnosti i zahteva posebne mere za osiguranje prava deci sa invaliditetom, i na Međunarodne konvencije o zaštiti i pravima svih radnika migranata i članova njihovih porodica^{*8}, koja osigurava neke zaštitne mere za sprečavanje invalidnosti,

Pozivajući se, na odredbe Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena^{*6} da bi se osigurala prava djevojkama i ženama sa invaliditetom.

Uzimajući u obzir Deklaraciju o pravima invalidnih osoba^{*13}, Deklaraciju o pravima mentalno retardiranih osoba^{*14} i O, Deklaraciju o socijalnom napretku i razvoju^{*15}, Načela zaštite

---

¹³ Rezolucija 45/158, anex

¹⁴ Rezolucija 3447(XXX)

¹⁵ Rezolucija 2542 (XXIV)

osoba sa mentalnom bolešću i poboljšanja pomoći za mentalno zdravlje*¹²,kao i drugih relevantnih instrumenata koje je usvojila Generalna skupština.

Uzimajući takođe u obzir relevantne Konvencije i preporuke koje je usvojila Međunarodna organizacija rada, s posebnim isticanjem prava na zapošljavanje bez diskriminacije za osobe sa invaliditetom,

Svesne relevantnih preporuka i delovanja Organizacije Ujedinjenih nacija za odgoj, nauku i kulturu (UNESCO), naročito Svetske deklaracije o obrazovanju za svakoga*¹⁶, te Svetske zdravstvene organizacije (WHO) i Dečjeg fonda Ujedinjenih nacija (UNICEF), kao i drugih zainteresovanih organizacija,

Uzimajući u obzir zalaganje država u pogledu zaštite okoline,

Svesne razaranja koje prouzrokuju oružani sukobi i žaleći što se ogromna sredstva troše na proizvodnju oružja.

Priznajući da Svetski program delatnosti u vezi sa osobama sa invaliditetom i u njemu iznesena definicija izjednačavanja mogućnosti predstavljaju najozbiljnije nastojanje međunarodne zajednice da svi raznovrsni međunarodni instrumenti i preporuke postanu praktično i konkretno delotvornima,

---

¹⁶ Rezolucija 46/119, anex

13 Završni izveštaj Svetske konferencije o obrazovanju za svakoga. Zadovoljavanje osnovnih obrazovnih potreba, Jomtien, Thailand, 5 – 9 marta 1990, Interagenciona komisija (UNDP, UNESCO, UNICEF, Svetska banka) za Svetsku konferenciju o obrazovanju za sve, New York, 1990, prilog I.

Prihvatajući da su ciljevi Decenije osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija (1983 - 1992) za primenu Svetskog programa delatnosti još uvek punovažni pa traže hitnu kontinuiranu akciju,

Podsećaju da je Svetski program delovanja zasnovan na idejama koje su jednako važne za zemlje u razvoju kao i za industrijske zemlje,

Uverene da su pojačani naponi potrebni kako bi i osobe sa invaliditetom postigle puno i jednako ostvarivanje ljudskih prava i učešće u društvu,

Ponovno naglašavajući da osobe sa invaliditetom i njihovi roditelji, zaštitnici, zastupnici i organizacije moraju biti aktivni partneri države u planiranju i primeni svih mera koje utiču na njihova građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava,

Sprovodeći Rezoluciju 1990/26 Ekonomskog i socijalnog veća, te delujući na osnovu posebnih mera, koje se detaljno nabrajaju u Svetskom programu delovanja, a potrebne su da bi osobe sa invaliditetom postigle jednakost sa drugima,

Usvojile su niže navedena Standardna pravila o izjednačivanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom, sa ciljem:

- (a) Da istaknu kako svako delovanje na polju invalidnosti pretpostavlja odgovarajuće znanje i iskustvo o stanju i posebnim potrebama osoba sa invaliditetom;
- (b) Da naglase kako proces koji ide za tim da se svaki oblik

društvenog organiziranja učini dostupnim svakome predstavlja osnovni cilj socio–ekonomskog razvitka;

(c) Da daju oblike kritičnih aspekata socijalne politike na polju invalidnosti, uključujući prema potrebi, aktivno podsticanje tehničke i ekonomske saradnje;

(d) Da pruže modele za proces donošenja odluka nužan za postizanje jednakih mogućnosti, imajući u vidu veoma različitu tehničku i ekonomsku razvijenost kao i činjenicu da se u ovom procesu mora odraziti puno razumevanje kulturnog konteksta u kome se on dešava kao i odlučujuće uloge koju u njemu imaju osobe sa invaliditetom;

(e) Da predlože nacionalne mehanizme za tesnu saradnju među državama, organima sustava Ujedinjenih nacija, drugim nevladinim organizacijama, i organizacijama osoba sa invaliditetom;

(f) Da predlože efikasan mehanizam za nadzor nad procesom kojim države žele postići izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom.

I PREDUSLOVI ZA RAVNOPRAVNO UČEŠĆE

Pravilo 1. – Podizanje nivoa svesti

Države treba da preduzmu akcije za podizanje svesti o osobama sa invaliditetom u društvu, o njihovim pravima, potrebama, potencijalima i doprinosu.

1. Države treba da obezbede da odgovorni organi vlasti distribuiraju ažurne informacije o raspoloživim programima i uslugama osoba sa invaliditetom, njihovim porodicama, stručnjacima za tu oblast i široj populaciji. Informacije namenjene osobama sa invaliditetom treba da budu prezentirane u pristupačnom obliku.
2. Države treba da pokreću i podržavaju informativne kampanje koje se odnose na osobe sa invaliditetom i na politiku u oblasti invalidnosti, preko kojih treba da prenose poruku da su osobe sa invaliditetom građani sa istim pravima i obavezama kao i ostali, i da pravdaju mere za uklanjanje svih prepreka koje sprečavaju njihovo potpuno učešće.
3. Države treba da podstiču da se osobe sa invaliditetom u medijima predstavljaju na pozitivan način: po tom pitanju treba konsultovati organizacije invalida.
4. Države treba da obezbede da programi javnog obrazovanja u svim aspektima održavaju princip punog učešća i ravnopravnosti. '

5. Države treba da pozovu osobe sa invaliditetom i njihove porodice i organizacije da učestvuju u programima javnog obrazovanja kada se radi o pitanjima vezanim za invalidnost.
6. Države treba da podstiču preduzeća u privatnom sektoru da pitanja invalidnosti uključe u sve vidove njihove delatnosti.
7. Države treba da pokreću i podstiču programe koji imaju za cilj podizanje nivoa svesti osoba sa invaliditetom u pogledu njihovih prava i mogućnosti. Veće oslanjanje na sopstvene snage i samopouzdanje pomoći će osoba sa invaliditetom da iskoriste mogućnosti koje im stoje na raspolaganju.
8. Podizanje nivoa svesti trebalo bi da postane važan sastavni deo obrazovanja i dece invalida i programa rehabilitacije. Osobe sa invaliditetom bi takođe trebala jedno drugom da pomažu u podizanju nivoa svesti kroz aktivnosti svojih organizacija.
9. Podizanje svesti trebalo bi da postane sastavni deo obrazovanja sve dece i komponenta kurseva za osposobljavanje nastavnika i svih ostalih stručnih lica.

Pravilo 2. – Medicinska zaštita

Države treba da garantuju pružanje efikasne medicinske zaštite osoba sa invaliditetom.

1. Države treba da rade na obezbeđenju programa koje bi vodili multidisciplinarni timovi stručnjaka za rano otkrivanje, utvrđivanje i lečenje oštećenja. Tako bi se mogli sprečiti, umanjiti ili eliminisati efekti invalidnosti. Ti programi bi trebali da obezbede puno učešće osoba sa invaliditetom i njihovih porodica na individualnom nivou, kao i organizacija invalida na nivou planiranja i procene.
2. Društveni radnici u lokalnim zajednicama trebali bi da budu obučeni da učestvuju u oblastima kao što su rano otkrivanje oštećenja, pružanje primarne pomoći i upućivanje na odgovarajuće službe.
3. Države treba da obezbede da osobe sa invaliditetom, naročito odojčad i deci, bude pružena medicinska zaštita na istom nivou u okviru istog sistema kao i ostalim članovima društva.
4. Države treba da obezbede da svo medicinsko i pomoćno medicinsko osoblje bude adekvatno obučeno i opremljeno za pružanje medicinske zaštite osobama sa invaliditetom, kao i da ona imaju pristup relevantnim metodama i tehnologijama lečenja.
5. Države treba da obezbede da medicinsko, pomoćno medicinsko i ostalo osoblje bude na odgovarajući način osposobljeno kako ne bi davalo pogrešne savete roditeljima i tako ograničilo opcije za njihovu decu. Taj proces

osposobljavanja treba da bude neprekidan i treba da se zasniva na najnovijim raspoloživim informacijama.

6. Države treba da obezbede da osobama sa invaliditetom budu pružene sve vrste redovnih lečenja i lekova koji su im potrebni za očuvanje i poboljšanje nivoa njihovog funkcionisanja.

Pravilo 3. – Rehabilitacija

Države treba da obezbede pružanje usluga rehabilitacije osobama sa invaliditetom kako bi ona mogla dostići optimalni nivo nezavisnosti i funkcionisanja.

1. Države treba takođe da razviju nacionalne programe rehabilitacije za sve grupe osoba sa invaliditetom. Takvi programi treba da budu zasnovani na stvarnim i individualnim potrebama osoba sa invaliditetom i na principima punog učešća i ravnopravnosti.
2. Takvi programi treba da obuhvataju širok spektar aktivnosti, kao što su osposobljavanje za osnovne radnje, kako bi se poboljšala ili nadoknadila oštećena funkcija, zatim savetovanje osoba sa invaliditetom i njihovih porodica, razvoj oslanjanja na sopstvene snage, i povremene usluge kao što su utvrđivanje stanja i usmeravanje.
3. Svim osobama sa invaliditetom, uključujući i lica sa teškim i/ili višestrukim oštećenjima kojima je rehabilitacija neophodna, ona treba da bude dostupna.

4. Osobama sa invaliditetom i njihovim porodicama treba da bude omogućeno učešće u koncipiranju i organizaciji rehabilitacionih usluga koje su njima namenjene.
5. Sve rehabilitacione usluge treba da budu dostupne u lokalnoj zajednici u kojoj osoba sa invaliditetom živi. Međutim, u nekim slučajevima, da bi se postigao određeni cilj u osposobljavanju, prema potrebi mogu se organizovati specijalni vremenski ograničeni kursevi rehabilitacije internatskog tipa.
6. Osobe sa invaliditetom i njihove porodice treba podsticati da se uključe u programe za rehabilitaciju, na primer kao obučeni nastavnici, instruktori ili savetnici.
7. Države treba da se koriste stručnim mišljenjem organizacija invalida prilikom formulisanja ili procene programa rehabilitacije.

Pravilo 4. – Službe za podršku

Države treba da obezbede razvoj i snabdevanje službi za podršku, uključujući pomagala za osobe sa invaliditetom, kako bi im pomogle da povećaju nivo svoje nezavisnosti u svakodnevnom životu i ostvare svoja prava.

1. Države treba da, kao važne mere za pružanje jednakih mogućnosti, omoguće obezbeđenje pomagala i opreme, lične pomoći i usluga tumača, u zavisnosti od potreba osoba sa invaliditetom.

2. Države treba da podrže razvoj, proizvodnju, distribuciju i servisiranje invalidskih pomagala i opreme, kao i širenje znanja o njima.
3. Da bi se to postiglo, treba koristiti opšte raspoloživa tehnička znanja. U državama u kojima postoji industrija visoke tehnologije, treba je u potpunosti iskoristiti za poboljšanje standarda i efikasnosti invalidskih pomagala i opreme. Važno je stimulisati razvoj i proizvodnju jednostavnih i jeftinih pomagala, služeći se kad god je to moguće lokalnim materijalima i lokalnim pogonima za proizvodnju. I same osoba sa invaliditetom mogla bi biti uključena u proizvodnju takvih pomagala.
4. Države treba da priznaju da svim osobama sa invaliditetom kojima su pomagala potrebna, takva pomagala treba da budu dostupna, kao i finansijski pristupačna. To može značiti da bi invalidska pomagala i opremu trebalo obezbediti besplatno, ili po tako niskim cenama po kojima bi osobe sa invaliditetom ili njihove porodice mogli da ih kupe.
5. U sklopu programa rehabilitacije za obezbeđenje pomagala i opreme, države bi trebale da razmotre posebne zahteve kada su u pitanju devojčice i dečaci sa invaliditetom, u pogledu dizajna, trajnosti i prilagođenosti pomagala i opreme starosnom uzrastu te dece.
6. Države bi trebale da podrže razvoj i obezbeđenje programa lične pomoći i usluga tumačenja, naročito za lica sa teškim

i/ili višestrukim oštećenjima. Takvi programi bi doprineli porastu nivoa učešća osoba sa invaliditetom u svakodnevnom životu u kući, na poslu, u školi i u slobodno vreme.

7. Programi lične pomoći trebali bi da budu tako osmišljeni da osobe sa invaliditetom, korisnici tih programa imaju odlučujući uticaj na način na koji se programi ostvaruju.

II. CILJNA PODRUČJA ZA RAVNOPRAVNO UČEŠĆE

Pravilo 5. – Pristupačnost

Države treba da priznaju opšti značaj pristupačnosti u procesu izjednačavanja mogućnosti koje se pružaju u svim sferama društva. Za osobu sa invaliditetom bilo koje vrste države bi trebale da:

- (a) uvedu akcione programe koji će im fizičku sredinu učiniti pristupačnom; i
- (b) preduzmu mere za obezbeđenje pristupa informacijama i komunikacijama.

(a) Pristup fizičkoj sredini

1. Države treba da pokrenu preduzimanje mera za uklanjanje prepreka koje onemogućavaju učešće u fizičkoj sredini. Takve mere treba da podrazumevaju razvoj standarda i

smernica, kao i da razmotre primenu zakona koji bi obezbedili pristupačnost raznim oblastima društva, kao što su stanovanje, zgrade, usluge javnog prevoza i ostale vrste prevoza, ulice i ostala spoljna sredina.

2. Države treba da obezbede da arhitekti, građevinski inženjeri i ostali koji su profesionalno angažovani na projektovanju i izgradnji fizičke sredine, imaju pristup odgovarajućim informacijama o politici prema osobama sa invaliditetom i merama za obezbeđenje pristupačnosti.
3. Zahtev za pristupačnost treba uključiti u projektne zadatke i izgradnju fizičke sredine od samog početka procesa projektovanja.
4. Organizacije invalida treba da budu konsultovane prilikom razvoja standarda i normi za pristupačnost. One bi takođe trebale da budu uključene na lokalnom nivou, od početne faze planiranja kada se projektuje izgradnja javnih objekata, kako bi se obezbedila maksimalna pristupačnost.

(b) Pristup informacijama i komunikacijama

5. Osobe sa invaliditetom i, ako je potrebno, njihove porodice i zastupnici treba da imaju potpuni pristup svim informacijama o dijagnozi, pravima i raspoloživim uslugama i programima, u svim fazama. Takve informacije treba da budu predstavljene u obliku pristupačnom za osobe sa invaliditetom.

6. Države treba da razviju strategiju koja će informativne službe i dokumentaciju učiniti dostupnom raznim grupama osoba sa invaliditetom. Brajevo pismo, snimljene trake, velika štampana slova i ostale prikladne tehnologije treba koristiti kako bi se licima sa oštećenim vidom omogućio pristup pisanim informacijama i dokumentaciji. Na sličan način, odgovarajuće tehnologije treba koristiti da bi se licima sa oštećenim sluhom ili otežanim razumevanjem omogućio pristup verbalnim informacijama.
7. Treba razmotriti upotrebu sporazumevanja znacima u obrazovanju gluve dece, u njihovim porodicama i zajednicama. Takođe treba obezbediti usluge tumačenja jezika znakova kako bi se olakšala komunikacija između gluvih lica i ostalih.
  1. Potrebno je takođe razmotriti potrebe ljudi koji imaju probleme sa komunikacijom.
  2. Države treba da podstiču sredstva javnog informisanja, naročito televiziju, radio, novine, da svoje usluge učine dostupnim.
  3. Države treba da obezbede da novi kompjuterizovani sistemi informisanja i usluga namenjeni opštoj populaciji budu u startu pristupačni ili prilagođeni tako da postanu pristupačni osobama sa invaliditetom.

11. Organizacije invalida treba da budu konsultovane prilikom preduzimanja mera da bi se informativne službe učinile dostupnim.

Pravilo 6. – Obrazovanje

Države treba da poštuju princip jednakih mogućnosti za primarno, sekundarno i tercijarno obrazovanje dece sa invaliditetom, omladine i odraslih lica, integrisanih u zajedničko okruženje. One treba da obezbede da obrazovanje osoba sa invaliditetom postane integralni deo obrazovnog sistema.

1. Opšte obrazovne institucije su odgovorne za obrazovanje osoba sa invaliditetom u zajedničkom okruženju. Obrazovanje osoba sa invaliditetom bi trebalo da predstavlja integralni deo nacionalnog planiranja obrazovanja, razvoja školskih programa i školska organizacije.
2. Obrazovanje u redovnim školama pretpostavlja obezbeđenje tumača i ostalih odgovarajućih usluga za podršku. Potrebno je obezbediti odgovarajuću pristupačnost i usluge podrške projektovane tako da zadovoljavaju potrebe osoba sa invaliditetom.
3. Grupe roditelja i organizacije invalida trebale bi da budu uključene u proces obrazovanja na svim nivoima.
4. U državama gde je obrazovanje obavezno, treba ga obezbediti i devojčicama i dečacima sa svim vrstama invaliditeta, uključujući i najteže.

5. Posebnu pažnju treba posvetiti sledećim oblastima:

(a) veoma maloj deci sa invaliditetom;

(b) deci sa invaliditetom predškolskog uzrasta;

(c) odraslim osobama sa invaliditetom, posebno ženama.

6. Da bi zadovoljile potrebe obrazovanja osoba sa invaliditetom u redovnim školama, države treba da:

(a) imaju jasno izraženu politiku, shvaćenu i prihvaćenu na nivou škole i šire zajednice;

(b) dozvoljavaju fleksibilnost, dopune i prilagođavanja školskih programa;

(c) obezbede kvalitetne materijale, neprekidnu obuku nastavnika i pomoćnog nastavnog osoblja.

6. Da bi zadovoljile potrebe obrazovanja osoba sa invaliditetom u redovnim školama, države treba da:

(a) imaju jasno izraženu politiku, shvaćenu i prihvaćenu na nivou škole i šire zajednice;

(b) dozvoljavaju fleksibilnost, dopune i prilagođavanja školskih programa;

(c) obezbede kvalitetne materijale, neprekidnu obuku nastavnika i pomoćnog nastavnog osoblja.

7. Integrisano obrazovanje i programe zasnovane na zajednici treba smatrati komplementarnim pristupima u obezbeđenju jeftinijeg obrazovanja i osposobljavanja osoba sa invaliditetom. Nacionalni, na zajednici zasnovani programi, treba da podstiču zajednice da koriste i razvijaju sopstvene resurse kako bi obezbedile lokalno obrazovanje za osobe sa invaliditetom.
8. U situacijama kada opšti školski sistem još uvek adekvatno ne zadovoljava potrebe svih lica sa invaliditetima, može se razmotriti specijalno obrazovanje. Ono treba da ima za cilj da pripremi učenike za obrazovanje u okviru opšteg sistema školovanja. Kvalitet takvog obrazovanja treba da odražava iste standarde i ambicije kao i opšte obrazovanje i treba da bude tesno povezano sa njim. Kao minimum, učenicima sa invaliditetom treba nameniti isti deo sredstava za obrazovanje kao i ostalim učenicima. Države treba da teže postepenoj integraciji specijalnih obrazovnih institucija u opšti sistem obrazovanja. Priznaje se da se u određenim slučajevima specijalno obrazovanje za sada može smatrati najprikladnijim oblikom obrazovanja za neke učenike sa invaliditetima.
9. Zbog posebnih potreba u komunikaciji koje imaju gluva ili gluvo/slepa lica, njihovo obrazovanje se možda može prikladnije obezbediti u školama za takva lica ili u specijalnim odeljenjima i jedinicama redovnih škola. U početnoj fazi, naročito je potrebno posvetiti posebnu pažnju kulturno osetljivom podučavanju koje će rezultirati

efikasnom sposobnošću komuniciranja i maksimalnom nezavisnošću gluvih ili gluvo/slepih osoba.

Pravilo 7. – Zapošljavanje

Države treba da uvažavaju princip da osobe sa invaliditetom moraju biti osposobljene da ostvaruju svoja ljudska prava, naročito u oblasti zapošljavanja. Kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama, njima treba obezbediti jednake mogućnosti za proizvodno i korisno zapošljavanje na tržištu rada.

1. Zakoni i propisi u oblasti zapošljavanja ne smeju biti diskriminatorni u odnosu na osobe sa invaliditetom i ne smeju stvarati prepreke za njihovo zapošljavanje.
2. Države treba aktivno da podržavaju integraciju osoba sa invaliditetom i njihovo slobodno zapošljavanje. Takva aktivna podrška može se pružati kroz niz mera kao što su profesionalno osposobljavanje, podsticajne kvote, rezervisano ili namensko zapošljavanje, zajmovi ili bespovratna sredstva za mala preduzeća, ekskluzivni ugovori ili prioritarna proizvodna prava, poreske olakšice, ugovorne obaveze ili druga tehnička ili finansijska pomoć preduzećima koja zapošljavaju osobe sa invaliditetom. Države treba takođe da podstiču poslodavce da vrše razumna prilagođavanja kako bi se izašlo u susret osobama sa invaliditetom.
3. Akcioni programi država trebali bi da obuhvataju:

(a) mere za projektovanje i prilagođavanje radnih mesta i radnih prostorija tako da postanu pristupačni licima sa raznim vrstama invaliditeta;

(b) podršku za korišćenje novih tehnologija i razvoj i proizvodnju pomoćnih sredstava, alata i opreme, kao i mere da bi se osobama sa invaliditetom olakšao pristup takvim sredstvima i opremi, što bi im omogućilo da se zaposle i zadrže radno mesto;

(c) obezbeđenje odgovarajuće obuke i smeštaja, kao i neprekidna podrška poput lične pomoći i usluga tumača.

4. Države treba da pokreću i podržavaju kampanje za podizanje nivoa svesti u javnosti sa ciljem da se prevaziđu negativni stavovi i predrasude u odnosu na radnike sa invaliditetom.

5. U svojstvu poslodavaca, države treba da stvore povoljne uslove za zapošljavanje osoba sa invaliditetom u javnom sektoru.

6. Države i organizacije radnika i poslodavaca, treba da sarađuju radi obezbeđenja ravnopravnog angažovanja, promotivne politike, uslova zapošljavanja, visina plata, mera za poboljšanje radne sredine da bi se sprečile povrede i oštećenja, i mera za rehabilitaciju zaposlenih koji su pretrpeli povrede na radu.

7. Uvek treba da bude cilj da osobe sa invaliditetom dobiju zaposlenje na tržištu rada. Za osobe sa invaliditetom čije se potrebe ne mogu zadovoljiti na otvorenom tržištu rada,

alternativu mogu predstavljati male jedinice za zapošljavanje uz zaštitu i podršku. Važno je da kvalitet takvih programa bude procenjen u smislu njihovog značaja i ispunjenja zahteva za jednake mogućnosti zapošljavanja osoba sa invaliditetom na tržištu rada.

8. Treba preduzeti mere za uključivanje osoba sa invaliditetom u programe za osposobljavanje i zapošljavanje u privatnom i neformalnom sektoru.

9. Države, organizacije radnika i poslodavaca treba da sarađuju sa organizacijama invalida u vezi sa svim merama za stvaranje mogućnosti za osposobljavanje i zapošljavanje, uključujući i fleksibilno radno vreme, rad sa skraćenim radnim vremenom, deljenje radnog mesta, samozapošljavanje i staranje o osobama sa invaliditetom.

Pravilo 8 – Očuvanje dohotka i socijalna sigurnost

Države su odgovorne za obezbeđenje socijalne sigurnosti i očuvanje dohotka osobama sa invaliditetom.

1. Države treba da omoguće obezbeđenje adekvatnog dohotka za izdržavanje osoba sa invaliditetom koja su, zbog invaliditeta ili faktora vezanih za invaliditet, privremeno izgubila dohodak, ili im je dohodak umanjen, ili im je uskraćena mogućnost zapošljavanja. Države treba da omoguće da se prilikom obezbeđenja izdržavanja uzmu u

obzir troškovi koje osobe sa invaliditetom i njihove porodice često imaju kao posledica tog invaliditeta.

2. U zemljama u kojima postoje ili se razvijaju socijalna zaštita, socijalno osiguranje i druge mere socijalnog staranja namenjene opštoj populaciji, države treba da obezbede da takvi sistemi ne isključuju i ne budu diskriminatorni u odnosu na osobe sa invaliditetom.
3. Države bi takođe trebale da obezbede pomoć u primanjima i socijalnu sigurnost i zaštitu osobama koje se brinu o osobama sa invaliditetom.
4. Sistemi za socijalnu zaštitu trebali bi da obuhvataju i podsticajne mere kako bi se osobama sa invaliditetom vratila sposobnost da stiču dohodak. Ti sistemi bi trebali da obezbeđuju ili da doprinose organizaciji, razvoju i finansiranju profesionalnog osposobljavanja, kao i da pomognu u uslugama smeštaja.
5. Programi socijalne zaštite bi takođe trebali da podstiču osobe sa invaliditetom da traže zaposlenje kako bi se osposobili ili vratili sposobnost da stiču dohodak.
6. Pomoć u dohotku treba zadržati sve dok traje nesposobnost na takav način da se osobe sa invaliditetom ne obeshrabre u traganju za zaposlenjem. Pomoć treba smanjiti ili ukinuti samo onda kada osobe sa invaliditetom steknu odgovarajući siguran dohodak.

7. Države u kojima socijalnu zaštitu u velikoj meri obezbeđuje privatni sektor, treba da podstiču lokalne zajednice, socijalne organizacije i porodice da razvijaju mere za samopomoć i podsticanje zapošljavanja ili aktivnosti vezanih za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Pravilo 9. – Porodični život i lični integritet

Države treba da podstiču puno učešće osoba sa invaliditetom u porodičnom životu. One treba da se zalažu za ostvarenje njihovog prava na lični integritet, kao i da obezbede da osobe sa invaliditetom ne budu zakonima diskriminisana u pogledu seksualnih odnosa, braka i roditeljstva.

1. Osobama sa invaliditetom treba omogućiti da žive sa svojim porodicama. Države treba da podstiču da porodična savetovališta uključuju i sticanje odgovarajućih znanja o invalidnosti i njenim efektima na porodični život. Porodicama koje imaju osobe sa invaliditetom treba omogućiti odgovarajuće usluge za predah i pomoć u nezi. Države treba da eliminišu sve nepotrebne prepreke za osobe koje žele da neguju ili usvoje dete sa invaliditetom ili odraslu osobu.
2. Osobama sa invaliditetom se ne sme uskratiti mogućnost da dožive sopstvenu seksualnost, da imaju polne odnose i postanu roditelji. Imajući u vidu da se osobe sa invaliditetom mogu susresti sa teškoćama u sklapanju braka i stvaranju porodice, države treba da podstiču da se takvim licima

obezbedi odgovarajuće savetovanje. Osobe sa invaliditetom moraju imati isti pristup kao i ostalim metodama za planiranje porodice, kao i odgovarajućim informacijama o polnom funkcionisanju njihovih tela, koje treba da im budu dostupne u prihvatljivoj formi.

3. Države treba da podstiču promenu negativnog stava prema braku, seksualnosti i roditeljstvu osoba sa invaliditetom, naročito devojaka i žena sa invaliditetom, koji još uvek preovlađuje u društvu. Sredstva javnog informisanja treba podsticati da odigraju značajnu ulogu u otklanjanju takvih negativnih stavova.
4. Osobe sa invaliditetom i njihove porodice treba da budu u potpunosti informisani o preduzimanju mera protiv seksualnih i drugih oblika zloupotreba. Osobe sa invaliditetom su naročito podložne zloupotrebama u okviru porodice, zajednice ili institucija i treba ih naučiti kako da izbegnu da do takvih zloupotreba dođe, kako da prepoznaju zloupotrebe i da ih prijave.

Pravilo 10. – Kultura

Države će obezbediti integraciju osoba sa invaliditetom i omogućiti njihovo učešće u kulturnim aktivnostima na ravnopravnoj osnovi.

1. Države treba da pruže osobama sa invaliditetom mogućnost da iskoriste svoj stvaralački, umetnički i intelektualni

potencijal, ne samo za sopstvene potrebe već i za obogaćivanje svoje zajednice, bilo da žive u seoskim ili gradskim sredinama. Primeri takvih aktivnosti su igra, muzika, književnost, pozorište, figurativne umetnosti, slikarstvo i vajarstvo. U zemljama u razvoju posebnu pažnju treba posvetiti tradicionalnim i savremenim oblicima umetnosti kao što su lutkarstvo, recitovanje i pripovedanje.

2. Države treba da podstiču postojanje pristupačnih mesta za održavanje kulturnih priredbi i događanja kao što su pozorišta, muzeji, bioskopi i biblioteke koji treba da budu dostupni osobama sa invaliditetom.

3. Države treba da pokreću akcije za razvoj i korišćenje specijalnih tehnika uz pomoć kojih bi književnost, filmovi i pozorište postali pristupačni osobama sa invaliditetom.

Pravilo 11. – Sport i rekreacija

Države će preduzimati mere da se osobama sa invaliditetom obezbede ravnopravne mogućnosti za sport i rekreaciju.

1. Države treba da preduzmu mere kako bi mesta za sport i rekreaciju, hoteli, plaže, sportski stadioni, gimnastičke dvorane itd. postali pristupačni za osobe sa invaliditetom. Te mere treba da obuhvataju podršku za osoblje sportskih i rekreativnih programa, uključujući i projekte za razvoj metoda pristupa, učešća, informisanja i programa treniranja.

2. Turističke organizacije, putničke agencije, hoteli, dobrovoljne organizacije i ostali angažovani na organizaciji rekreativnih aktivnosti ili putovanja, trebali bi svoje usluge da nude svima, uzimajući pri tom u obzir i posebne potrebe koje imaju osobe sa invaliditetom. Da bi se pomoglo tom procesu, potrebno je obezbediti odgovarajuću obuku.
3. Sportske organizacije treba podsticati da omoguće učešće osoba sa invaliditetom u sportskim aktivnostima. U nekim slučajevima, dovoljno je preduzeti mere za obezbeđenje pristupa da bi se takvo učešće ostvarilo. U ostalim slučajevima, potrebne su specijalne igre i specijalni aranžmani. Države treba da podržavaju učešće osoba sa invaliditetom na nacionalnim i međunarodnim sportskim takmičenjima.
4. Osobe sa invaliditetom koje učestvuju u sportskim aktivnostima treba da imaju pristup pripremama i treninzima istog kvaliteta kao i ostali učesnici.
5. Organizatori sportskih i rekreativnih aktivnosti treba da se konsultuju sa organizacijama invalida prilikom razvoja usluga namenjenih osobama sa invaliditetom.

Pravilo 12. – Vera

Države će podsticati mere za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u verskom životu njihove zajednice.

1. Države će, uz konsultovanje verskih vlasti, podsticati mere za sprečavanje diskriminacije i zalagaće se da verske aktivnosti postanu dostupne osobama sa invaliditetom.
2. Države treba da podstiču širenje informacija o problemima invalidnosti u verskim institucijama i organizacijama. Države treba takođe da podstiču crkvene vlasti da informacije o politici prema osobama sa invaliditetom uvrste u obuku verskih službenika, kao i u programe za versko obrazovanje.
3. One treba da podstiču i da verska literatura postane dostupna licima sa oštećenjima čula.
4. Države i/ili verske organizacije treba da konsultuju organizacije invalida prilikom razvoja mera za ravnopravno učešće u verskim aktivnostima.

III MERE ZA SPROVOĐENJE

Pravilo 13. – Informacije i istraživanja

Države preuzimaju krajnju odgovornost za prikupljanje i širenje informacija o uslovima života osoba sa invaliditetom i promovišu sveobuhvatna istraživanja o svim aspektima, uključujući i prepreke koje nepovoljno utiču na živote osoba sa invaliditetom.

1. Države treba da, u redovnim intervalima, prikupljaju specifične statističke podatke po polovima, kao i ostale

informacije koje se odnose na uslove života osoba sa invaliditetom. Takvo prikupljanje podataka bi moglo da se vrši zajedno sa nacionalnim popisom stanovništva i pregledom domaćinstava, i moglo bi se obavljati, između ostalog, u saradnji sa univerzitetima, istraživačkim institutima i organizacijama invalida. Prikupljanje podataka treba da uključuje i pitanja o programima i uslugama, kao i o njihovom korišćenju.

2. Države treba da razmotre mogućnost stvaranja banke podataka o invalidnosti, koja bi uključivala i statističke podatke o raspoloživim uslugama i programima, kao i o raznim grupama osoba sa invaliditetom. Pri tom treba da vode računa o potrebi zaštite privatnosti i ličnog integriteta.
3. Države treba da pokreću i podržavaju programe istraživanja o socijalnim i ekonomskim pitanjima i o pitanjima učešća koja utiču na živote osoba sa invaliditetom i njihovih porodica. Ta istraživanja treba da obuhvataju i studije o uzrocima, vrstama i učestalosti invaliditeta, raspoloživosti i efikasnosti postojećih programa i potrebi razvoja i procene službi i mera za podršku.
4. Države treba da razviju i usvoje terminologiju i kriterijume za pravljenje nacionalnih pregleda, u saradnji sa organizacijama invalida.
5. Države treba da olakšaju učešće osoba sa invaliditetom u prikupljanju podataka i istraživanjima. Za obavljanje takvih

istraživanja, Države treba posebno da podstiču regrutovanje kvalifikovanog osoblja među i osobama sa invaliditetom.

6. Države treba da podržavaju razmenu istraživačkih nalaza i iskustava.
7. Države treba da preduzimaju mere za širenje informacija i znanja o invalidnosti na svim političkim i administrativnim nivoima, na nacionalnom, regionalnom i lokalnom planu.

Pravilo 14. – Formulisanje politike i planiranje

Države će obezbediti da pitanja invalidnosti budu uključena u svako relevantno formulisanje politike i nacionalno planiranje.

1. Države treba da pokreću i planiraju odgovarajuće politike prema osobama sa invaliditetom na nacionalnom nivou, kao i da podstiču i podržavaju akcije na regionalnim i lokalnim nivoima.
2. Države treba da uključe organizacije invalida u donošenje svih odluka koje se tiču plana i programa namenjenih osobama sa invaliditetom, ili koji utiču na njihov ekonomski i socijalni status.
3. Potrebe i problemi osoba sa invaliditetom treba da budu ugrađeni u opšte planove razvoja i ne treba ih tretirati posebno.

4. Krajnja odgovornost država za situaciju u kojoj se nalaze osobe sa invaliditetom ne oslobađa ostale od njihove odgovornosti. Svi oni koji su nadležni za usluge, aktivnosti i pružanje informacija u društvu treba da budu podsticani da preuzmu odgovornost da takvi programi postanu dostupni osobama sa invaliditetom.
5. Države treba da omoguće da se u lokalnim zajednicama razvijaju programi i mere namenjeni osobama sa invaliditetom. Jedan od načina da se to postigne mogao bi biti pravljenje priručnika ili kontrolnih spiskova i obezbeđenje programa za obuku lokalnog osoblja.

Pravilo 15. – Zakonodavstvo

Države su odgovorne za stvaranje zakonske osnove za mere čiji je cilj postizanje punog učešća i ravnopravnost osoba sa invaliditetom.

1. Nacionalno zakonodavstvo, kojim su regulisana prava i obaveze građana, trebalo bi da uključuje i prava i obaveze osoba sa invaliditetom. Države imaju obavezu da omoguće osobama sa invaliditetom uživanje njihovih prava, uključujući i njihova ljudska, građanska i politička prava, na ravnopravnoj osnovi sa svim ostalim građanima. Države moraju da obezbede da organizacije invalida budu uključene u razvoj nacionalnog zakonodavstva koje se odnosi na prava osoba sa invaliditetom, kao i u stalnu procenu tog zakonodavstva.

2. Može se ukazati potreba da se zakonskim merama otklone uslovi koji nepovoljno utiču na živote osoba sa invaliditetom, uključujući tu i uznemiravanje i viktimizaciju. Sve diskriminatorne odredbe uperene protiv osoba sa invaliditetom moraju biti eliminisane. Nacionalno zakonodavstvo treba da predvidi odgovarajuće sankcije za slučaj kršenja principa nediskriminacije.

3. Nacionalno zakonodavstvo koje se odnosi na osobe sa invaliditetom može se javiti u dva različita oblika. Prava i obaveze mogu biti ugrađeni u opšte zakonodavstvo ili sadržani u specijalnim propisima. Specijalno zakonodavstvo za osobe sa invaliditetom može se uvesti na nekoliko načina:

(a) usvajanjem posebnih propisa koji se bave isključivo pitanjima invalidnosti;

(b) uključivanjem pitanja invalidnosti u zakonske propise o posebnim temama;

(c) izričitim pominjanjem osoba sa invaliditetom u tekstovima koji služe za interpretaciju postojećeg zakonodavstva.

Možda bi najpogodnija bila kombinacija navedenih različitih pristupa. Takođe se mogu razmotriti odredbe za preduzimanje afirmativnih akcija.

4. Države mogu razmotriti uvođenje formalnih statutarnih mehanizama žalbe kako bi se zaštitili interesi osoba sa invaliditetom.

Pravilo 16. – Ekonomska politika

Države su finansijski odgovorne za nacionalne programe i mere koje imaju za cilj stvaranje jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom.

1. Države treba da uključe pitanja invalidnosti u redovne budžete svih nacionalnih, regionalnih i lokalnih organa vlade.
2. Države, nevladine organizacije i ostali zainteresovani organi treba zajednički da deluju na utvrđivanju najefikasnijeg načina podrške projektima i merama relevantnim za osobe sa invaliditetom.
3. Države treba da razmotre korišćenje ekonomskih mera (zajmova, oslobađanja od poreza, posebnih besprovratnih davanja, specijalnih fondova itd.) za podsticanje i podržavanje ravnopravnog učešća osoba sa invaliditetom u društvu.
4. U mnogim državama bilo bi preporučljivo osnovati fond za razvoj osoba sa invaliditetom koji bi mogao podržavati razne pilot-projekte i programe samopomoći na najnižem nivou.

Pravilo 17. – Koordinacija rada

Države su odgovorne za osnivanje i jačanje nacionalnih koordinacionih odbora ili sličnih organa, koji bi služili kao nacionalni centri za pitanja invalidnosti.

1. Nacionalni koordinacioni odbori ili slični organi treba da budu stalni i zasnovani na zakonskim, kao i odgovarajućim administrativnim propisima.
2. Kombinacija predstavnika privatnih i javnih organizacija najpogodnija je za postizanje međusektorskog i multidisciplinarnog sastava. Predstavnici bi mogli biti birani iz nadležnih vladinih ministarstava, organizacija invalida i nevladinih organizacija.
3. Organizacije invalida trebale bi da imaju znatan uticaj na nacionalne koordinacione odbore kako bi se obezbedile povratne informacije o njihovim primedbama.
4. Nacionalni koordinacioni odbor treba da poseduje dovoljan stepen autonomije i sredstva za ispunjenje svojih obaveza u odnosu na odluke koje donosi. On treba da o svom radu izveštava najviše državne organe.

Pravilo 18 – Organizacije invalida

Države treba da organizacijama invalida priznaju pravo da predstavljaju ova lica na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Države treba takođe da priznaju i savetodavnu ulogu

organizacija invalida u oblasti odlučivanja o pitanjima invalidnosti.

1. Države treba da podstiču i ekonomski i na druge načine podržavaju formiranje i jačanje organizacija invalida, članova njihovih porodica i/ili zastupnika. Države treba da priznaju ulogu koju te organizacije treba da imaju u oblasti razvoja politike prema osobama sa invaliditetom.
2. Države treba da uspostave trajnu komunikaciju sa organizacijama invalida i da obezbede njihovo učešće u razvoju vladine politike.
3. Uloga organizacija invalida mogla bi se sastojati u identifikaciji potreba i prioriteta, učešću u planiranju, sprovođenju i oceni usluga i mera koje se tiču života osoba sa invaliditetom, kao i formiranju društvene svesti i zalaganju za promene.
4. Kao instrument samopomoći, organizacije invalida pružanju i podstiču mogućnost razvoja sposobnosti u raznim oblastima, uzajamnu podršku među članovima i međusobno informisanje.
5. Organizacije invalida mogle bi ostvarivati svoju savetodavnu ulogu na mnogo različitih načina, na primer tako što će imati stalne predstavnike u agencijama koje finansira vlada, kroz rad u javnim komisijama i pružanjem stručnih znanja za razne projekte.

6. Savetodavna uloga organizacija invalida treba da bude neprekidna kako bi se razvila i produbila razmena mišljenja i informacija između država i tih organizacija.

7. Organizacije treba da budu stalno zastupljene u nacionalnim koordinacionim odborima ili sličnim organima.

8. Uloga lokalnih organizacija invalida treba da se razvija i jača kako bi se omogućio njihov uticaj na pitanja na nivou zajednice.

Pravilo 19. – Obuka osoblja

Države su odgovorne da obezbede adekvatnu obuku za osoblje svih nivoa koje je angažovano na planiranju i ostvarivanju programa i usluga namenjenih osobama sa invaliditetom.

1. Države treba da obezbede da svi organi koji pružaju usluge u oblasti invalidnosti u okviru opštih programa osposobljavanja, princip punog učešća i ravnopravnosti treba da bude na odgovarajući način prisutan.

3. Države treba da razviju programe osposobljavanja uz konsultovanje organizacija invalida, a osobe sa invaliditetom treba da budu angažovane kao nastavnici, instruktori ili savetnici u programima za obuku osoblja.

4. Osposobljavanje društvenih radnika u zajednici je od velikog strateškog značaja, posebno u zemljama u razvoju. Ono treba da uključuje i osobe sa invaliditetom i da obuhvata razvoj odgovarajućih vrednosti, stručnosti i tehnologija, kao i struka kojima se mogu baviti osobe sa invaliditetom, njihovi roditelji, porodice i članovi zajednice.

Pravilo 20 – Nacionalno praćenje i procena programa za invalide prilikom sprovođenja Pravila

Države su odgovorne za stalno praćenje i procenu sprovođenja nacionalnih programa i usluga koje imaju za cilj pružanje jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom.

1. Države treba periodično i sistematski da procenjuju nacionalne programe za osobe sa invaliditetom, kao i da šire informacije kako o osnovama, tako i o rezultatima tih procena.
2. Države treba da razviju i usvoje terminologiju i kriterijume za procenu programa i usluga namenjenih osobama sa invaliditetom.
3. Ti kriterijumi i terminologija treba da budu razvijani u tesnoj saradnji sa organizacijama invalida, počev od najranije faze osmišljavanja i planiranja.
4. Države treba da učestvuju u međunarodnoj saradnji kako bi se razvili zajednički standardi za nacionalne procene u

oblasti invalidnosti. Države treba da podstiču nacionalne koordinacione odbore da i oni učestvuju u tome.

5. Procenjivanje raznih programa u oblasti invalidnosti treba predvideti u fazi planiranja, što će omogućiti da se proceni njihova sveukupna efikasnost u ispunjenju ciljeva određene politike.

Pravilo 21. – Tehnička i ekonomska saradnja

Države, kako razvijene tako i one u razvoju, odgovorne su za saradnju i preduzimanje mera za poboljšanje uslova života osoba sa invaliditetom u zemljama u razvoju.

1. Mere za pružanje jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom, uključujući i izbeglice osobe sa invaliditetom, treba da budu stastavni deo opštih razvojnih programa;
2. Takve mere treba da budu integrisane u sve oblike tehničke i ekonomske saradnje, bilateralne i multilateralne, vladine i nevladine. Države treba da pokreću diskusiju o pitanjima invalidnosti prilikom saradnje sa drugim državama.
3. Prilikom planiranja i revizije programa za tehničku i ekonomsku saradnju, posebnu pažnju treba posvetiti efektima takvih programa na situaciju u kojoj se nalaze osobe sa invaliditetom. Izuzetno je važno da osobe sa invaliditetom i njihove organizacije budu konsultovani u vezi sa svim razvojnim projektima namenjenih osobama sa

invaliditetom. Oni treba da budu neposredno uključeni u razvoj, primenu i procenu takvih projekata.

4. Prioritetne oblasti za tehničku i ekonomsku saradnju treba da obuhvataju:

(a) razvoj ljudskih resursa kroz razvoj stručnosti, sposobnosti i potencijala osoba sa invaliditetom i pokretanje aktivnosti za otvaranje mogućnosti zapošljavanja za potrebe i uz angažovanje osoba sa invaliditetom.

(b) razvoj i širenje odgovarajućih tehnologija i znanja vezanih za invalidnost.

5. Države se takođe podstiču da podržavaju formiranje i jačanje organizacija invalida.

6. Države treba da preduzmu mere za poboljšanje znanja o problemima invalidnosti među osobljem angažovanim na svim administrativnim nivoima programa tehničke i ekonomske saradnje.

Pravilo 22 – Međunarodna saradnja

Države će aktivno učestvovati u međunarodnoj saradnji vezanoj za politiku pružanja jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom.

1. U okviru Ujedinjenih Nacija, specijalizovanih agencija i ostalih zainteresovanih međuvladinih organizacija, države treba da učestvuju u razvoju politike prema osobama sa invaliditetom.

2. Kad god je to potrebno, države treba da uvrste pitanja invalidnosti u opšte pregovore o standardima, razmeni informacija, razvojnim programima itd.
3. Države treba da podstaknu i podrže razmenu znanja i iskustva između:
  - (a) nevladinih organizacija koje se bave pitanjima invalidnosti;
  - (b) istraživačkih institucija i individualnih istraživača koji se bave pitanjima invalidnosti;
  - (c) predstavnika programa na terenu i profesionalnih grupa u ovoj oblasti;
  - (d) organizacija invalida;
  - (e) nacionalnih koordinacionih odbora.
4. Države treba da obezbede da Ujedinjene Nacije i specijalizovane agencija, kao i međuvladini i interparlamentarni organi na globalnom i regionalnom nivou, uključe u svoj rad i globalne i regionalne organizacije invalida.

IV. MEHANIZAM ZA PRAĆENJE

1. Svrha mehanizma za praćenje je da unapredi efikasnu primenu Pravila. On će pomoći svakoj državi da odredi nivo sprovođenja pravila i meri njegov napredak. Proces praćenja treba da identifikuje prepreke i predloži prikladne mere koje će doprineti uspešnoj primeni Pravila. Mehanizam za praćenje će sagledati ekonomske, socijalne i kulturne karakteristike koje postoje u pojedinim Državama. Važan element treba da predstavlja i obezbeđenje savetodavnih usluga i razmene iskustva i informacija između država.
2. Praćenje Pravila treba da se odvija u okviru zasedanja Komisije za društveni razvoj. Za praćenje sprovođenja Pravila biće na period od tri godine imenovan specijalni izvestilac koji poseduje relevantna znanja i iskustvo u oblasti invalidnosti i međunarodnih organizacija, koji će, ako bude potrebno, biti finansiran iz vanbudžetskih sredstava.
3. Međunarodne organizacije invalida koje imaju konsultativni status pri ekonomskom i društvenom savetu i organizacije koje predstavljaju osobe sa invaliditetom koje još nisu formirale svoje organizacije, treba da budu pozvane da između sebe osnuju ekspertsku grupu u kojoj će organizacije invalida imati većinu i koja će voditi računa o raznim vrstama invalidnosti i neophodnoj ravnopravnoj geografskoj distribuciji. Ovu ekspertsku grupu će konsultovati specijalni izvestilac i, prema potrebi, Sekretarijat.

4. Ekspertsku grupu će specijalni izvestilac podsticati da revidira, savetuje i pruža povratne informacije i predloge za unapređenje, sprovođenje i praćenje Pravila.
5. Specijalni izvestilac će slati niz pitanja državama, entitetima u okviru sistema Ujedinjenih Nacija, međuvladinim i nevladinim organizacijama, uključujući i organizacije invalida. Pomenuta pitanja treba da se odnose na planove za primenu Pravila u pojedinim državama. Pitanja treba da budu selektivne prirode i da obuhvataju određeni broj specifičnih pravila za detaljnu procenu. Prilikom pripremanja pitanja specijalni izvestilac treba da konsultuje ekspertsku grupu i Sekretarijat.
6. Specijalni izvestilac će težiti da uspostavi neposredan dijalog ne samo sa državama, već i sa lokalnim nevladinim organizacijama, tražeći njihovo mišljenje i komentare u vezi sa svim informacijama koje namerava da uvrsti u svoje izveštaje.

O CENTRU

Centar za samostalni život invalida Srbije osnovan je u Beogradu i počeo je sa radom u januaru 1996.godine. Centar je zasnovan na cross-disability načelu, odnosno okuplja invalide različitih vrsta invalidnosti koje povezuju zajedničke potrebe

Misija Centra jeste promocija filozofije samostalnog života invalida i stvaranje uslova za njeno ostvarenje u Srbiji

Ciljevi Centra jesu:

- rad na stvaranju uslova za samostalni život invalida,
- rad na stvaranju pristupačne životne sredine, stanovanja i transporta,
- prikupljanje i širenje informacija,
- rad na ostvarivanju osnovnih građanskih i ljudskih prava invalida,
- sprovođenju edukacije i aktivnosti koje ističu sposobnosti invalida,
- promovisanje socijalnog modela invalidnosti u socijalnoj, ekonomskoj i stambenoj politici
- rad na skretanju pažnje javnosti na specifične potrebe i položaj žena invalida i stvaranju uslova za njihovo ravnopravno uključivanje u pokret za samostalni život
- sprovođenje međunarodne aktivnosti, posebno ucesce u radu Evropske mreze za samostalni život – ENIL.

Sediste Centra je u Beogradu, a Centar deluje na celoj teritoriji Republike Srbije preko mreze svojih lokalnih organizacija – podružnica u Beogradu, Smederevu, Jagodini, Krusevcu, Nisu i Leskovcu.

O filozofiji samostalnog života invalida:

Samostalni život invalida ne znači fizički samostalno obavljanje svakodnevnih aktivnosti, već podrazumeva da invalid samostalno donosi odluke o načinu zadovoljavanja svojih potreba koje sam najbolje poznaje. Ovaj pristup poznat je kao filozofija samostalnog života invalida, koja se bazira na sledećim osnovnim principima: **izbor, donošenje odluke, kontrola, odgovornost i pravo na grešku**

Naime, invalidi nisu pasivni primaoci nege, staranja i milostinje, već ljudi koji mogu (i imaju pravo na to!) da kontrolišu svoje živote, da prave izbor, donose odluke i za njih preuzimaju odgovornost i da daju doprinos društvu u kojem žive. Ovo uključuje i sva druga prava koja većina ljudi koji nisu invalidi uživaju, uzimajući ih zdravo za gotovo. **Kontrola korisnika** još jedan je ključni element filozofije samostalnog života: invalidi treba da **kreiraju, upravljaju, kontrolišu i vrednuju** usvojenu politiku i rad službi koje utiču na život invalida.

SADRŽAJ:

Uvod	3
Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom	4
Predgovor	4
Preambula	13
Pravilo 1: Podizanje nivoa svesti	17
Pravilo 2: Medicinska zaštita	18
Pravilo 3: Rehabilitacija	19
Pravilo 4: Službe za podršku	20
Pravilo 5: Pristupačnost	22
Pravilo 6: Obrazovanje	24
Pravilo 7: Zapošljavanje	26
Pravilo 8: Očuvanje dohotka i socijalna sigurnost	28
Pravilo 9: Porodični život i lični integritet	29
Pravilo 10: Kultura	30
Pravilo 11: Sport i rekreacija	31
Pravilo 12: Vera	32
Pravilo 13: Informacije i istraživanje	32
Pravilo 14: Formulisanje politike i planiranje	34
Pravilo 15: Zakonodavstvo	34
Pravilo 16: Ekonomska politika	36
Pravilo 17: Koordinacija rada	36
Pravilo 18: Organizacije invalida	37
Pravilo 19: Obuka osoblja	38

Pravilo 20: Nacionalno praćenje i procena programa za invalide prilikom sprovođenja Pravila	39
Pravilo 21: Tehnička i ekonomska saradnja	40
Pravilo 22: Medjunarodna saradnja	41
Mehanizam za praćenje	42
O Centru	44
Sadržaj	48